

MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN MAHIYYƏTİ, TƏŞKİLİ VƏ İQTİSADİYYATIN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ ONUN ROLU

Yusif VERDİYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Giriş

Maliyyə nəzarətinin rolunu və əhəmiyyətini qiymətləndirmək çətin ola bilər. Belə ki, istehsal və qeyri-istehsal xarakterli demək olar ki, bütün proseslər müvafiq mənbələrdən ayrılan pul vəsaitlərinin xərclənməsi şəraitində təşkil edilir və davam etdirilir. Nəticədə, müvafiq büdcələrin planlaşdırılması zamanı xərclərin tələbatının və istiqamətlərinin əsaslandırılmasından tutmuş, onların məqsədli icrasının (o cümlədən layihələrin və proqramların yekun nəticələrinin) yoxlanılmasına, həmçinin qəbul edilən (qəbul edilmiş) qərarların effektivliyinin və məqsədəuyğunluğunun qiymətləndirilməsinə qədər, onların istifadəsinin bütün mərhələlərində uçot və nəzarət tədbirlərinin görülməsi zərurəti yaranır.

Elm və idarəetmə təcrübəsi nöqtəyi-nəzərindən nəzarətin zəruriliyi və öhdəliyi funksional olaraq əvvəlcədən müəyyən edilmişdir. İdarəetmə, çevrilmə prosesini tənzimləməklə təmin edilir və tənzimləmə istənilən vaxt obyektin (məhsulun) mövcud vəziyyəti haqqında dəqiq biliklərin olmasını, dəyişikliklərin təhlilini, habelə çevrilmələrin ümumi dinamikasını və nəticələrini başa düşməyi tələb edir. Belə ki, dəyişiklik prosesinin idarə edilməsi və bu alətlərdə müəyyən vasitələrin istifadəsi idarəetmənin mahiyyətinə bağlıdır.

Fəaliyyətin genişləndirilməsi, amillərin və şərtlərin öyrənilməsi, iqtisadi vəziyyətin qiymətləndirilməsi, təşkilatların sabitliyinin təhlili, riskləri nəzərə alaraq mümkün davranışların modelləşdirilməsi və qarşılıqlı təsir. istehsal və iqtisadi fəaliyyət təşkilati strukturların öyrənilməsini, nəzarət işinin təşkili üçün münasibət və tələblərin dəyişməsinə zəruri edirdi.

Metod

Tədqiqat işinin təhlili zamanı sistemli yanaşma və analiz metodlarından istifadə olunmuşdur. Bunlarla bərabər, deduksiya və induksiya metodlarından da istifadə olunmuşdur. Belə ki, induksiya metodu ilə tədqiqat işi haqqında iqtisadi dəlillər toplanmış, araşdırılmış və sistemləşdirilmişdir. Sintez metodu, daha detallı bir araşdırma məqsədi ilə fərdi elementləri bütöv hala gətirmək üçün istifadə olunmuşdur. Bu metod təhlil metodu ilə olduqca sıx əlaqəlidir, çünki hər zaman fərdi analiz nəticələrini özündə cəmləyən əsas element kimi mövcuddur. Beləliklə məqalədə sistemli analiz metodu tətbiq edilir, buna uyğun şəkildə, problem iqtisadi inkişafa uyğun əlaqəli tarixi inkişaf yönündən təhlil olunur. Məqalənin, hər bir mərhələsində həm ümumi sintez metodları və elmi analiz, həmçinin məntiqi analiz, iqtisadi-statistik metod, müqayisə və təsnifat metodları, həm də ekspert qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Araşdırma Modeli

Maliyyə nəzarəti struktur təşkilatının tərfi funksional məzmunun, səlahiyyətlərin və müvafiq nəzarət qurumlarının strukturunun təhlilini əhatə edir. Nəzarət funksiyasının zəruriliyi və öhdəliyinin öyrənilməsi idarəetmənin mahiyyəti ilə müəyyən edilir. Maliyyə nəzarətinin əsas institutları, qurulmuş fəaliyyət sahələrindəki funksiyaları və vəzifələri rəhbərliklə eyni şəkildə nəzərdən keçirilir. İqtisadi modernləşmə, yenilik, iqtisadi və maliyyə münasibətlərinin rəqəmsal formaya çevrilməsi prosesləri nəzarət funksiyasının əhatə dairəsinin və məzmununun genişlənməsinə səbəb oldu.

Maliyyə nəzarətinin struktur və hüquqi əsaslarının inkişafı və təkmilləşdirilməsi meyilləri rəqəmsallaşma şəraitində özünü göstərir. Nəzarətin xüsusiyyətləri, ölkə iqtisadiyyatının transformasiyası şəraitində nəzarət vəzifələrinin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Qərarlar və onlar üçün xam məlumatların hazırlanmasında bütün nəzarət formalarının rolu və əhəmiyyəti sübut edilmişdir. Nəzarət funksiyalarının inkişafında və təkmilləşdirilməsində məhdudiyyətlərin olduğu qənaətinə gəlmək, menecerlərin davranışının davamlı stereotipləri və qeyri - müəyyən perspektivlər və nəzarət şərtlərinin obyektiv səbəbləri ilə əlaqədardır.

Maliyyə nəzarətinin təşkilati, hüquqi və informasiya-metodiki çərçivəsinin formalaşmasına vahid yanaşmanın zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Analiz

Maliyyənin yaranması təbii təsərrüfatdan müntəzəm əmtəə-pul mübadiləsinə keçid şəraitində baş verdi və bu da dövlətin inkişafı və resurslara olan tələbatı ilə sıx bağlı idi. Maliyyənin əsas xüsusiyyətlərindən biri onların pul ifadəsi və maliyyə münasibətlərinin real pul axını ilə əks olunmasıdır. Vəsaitlərin həqiqi hərəkəti təkrar istehsal prosesinin ikinci və üçüncü mərhələlərində - paylanma və mübadilə zamanı baş verir. İkinci mərhələdə dəyərin pul şəklində hərəkəti malların hərəkətindən ayrı olaraq baş verir və dəyərin hər bir hissəsinin özgəninkiləşdirilməsi (bir sahibdən digərinə keçməsi) və ya məqsədli ayrılması (bir sahib daxilində) ilə xarakterizə olunur. Üçüncü mərhələdə bölüşdürülmüş dəyər (pul şəklində) əmtəə forması üçün mübadilə edilir. Dəyərin özgəninkiləşdirilməsi burada baş vermir (Мешалкина, 2003).

Beləliklə, təkrar istehsalın ikinci mərhələsində pul formasının birtərəfli hərəkəti, dəyərlərinin üçüncü ikitərəfli hərəkəti yer alır ki, onlardan biri pul formasında, digəri isə mal formasındadır. Çünki təkrar istehsal prosesinin üçüncü mərhələsində daim həyata keçirilən, ictimai alət tələb etməyən mübadilə əməliyyatları baş verdiyindən, burada maliyyəyə yer yoxdur.

Maliyyənin mənşəyi və fəaliyyət istiqaməti, təkrar istehsal prosesinin ikinci mərhələsidir, burada sosial məhsulun dəyəri təyinatına uyğun olaraq bölüşdürülür və hər biri istehsal olunan məhsulda öz payını almalıdır. Buna görə də, iqtisadi kateqoriya olaraq maliyyənin vacib bir xüsusiyyəti maliyyə münasibətlərinin paylayıcı xüsusiyyətidir. Maliyyə, dəyər bölgüsü mərhələsində fəaliyyət göstərən digər kredit, əmək haqqı və qiymətlər kimi iqtisadi kateqoriyalardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir (Берлин, 2015).

Maliyyə nəzarəti istehsal qüvvələrini və istehsal münasibətlərini idarə etmək funksiyasıdır. İki mərhələdən faktların toplanması və ilkin qruplaşdırılması ilə əlaqəli təsviri və faktların keyfiyyətli təhlilini təmsil edən və keyfiyyət və kəmiyyət idrak metodlarını birləşdirən məntiqi-analitik ibarətdir. Nəticədə, maliyyə nəzarəti bir tərəfdən təcrübə faktlarını və məlumatlarını, digər tərəfdən isə müəyyən bir bilik sistemini - nəzəriyyəni əhatə edir.

Faktlar maliyyə nəzarətinin nəticələrinin əsasını təşkil edir, lakin sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə, məntiqi dərk etmədən nəzarət mövcud ola bilməz, çünki bu zaman sosial ehtiyac olmayacaqdır. Faktlar yalnız reallıq qanunlarının əsası və təsdiqi olan sistemləşdirilmiş, ümumiləşdirilmiş formada

göründükdə elmi və praktiki biliklərin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Maliyyə nəzarətindəki qanunlar və faktlar müəyyən bir şərh alır və nəzəri olaraq ümumiləşdirilmək şərti ilə iqtisadiyyatın idarə edilməsi üçün əsas kimi xidmət edir.

Maliyyə nəzarəti funksiyası, müəyyən bir obyektin insanların praktiki fəaliyyətində rəşional istifadə maraqları naminə meydana gəlməsi, inkişafı və çevrilməsinin qanunlarını qurmaq üçün öyrənilməsi prosesinə əsaslanır. Buna görə də elmi biliklər sistemi ilə yanaşı maliyyə nəzarətinin də inkişaf etdirilməsinə ehtiyac var (Горегляд, 2002).

Elm cəmiyyətdəki və təbiətdəki yeni hadisələri insanların praktik fəaliyyətlərində tətbiq etmək üçün ortaya çıxaran dinamik bir bilik sistemidir. İqtisadi elm, konkret sosial-iqtisadi formasialarda istehsalçı qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişafı ilə birlikdə inkişaf edir. Hər bir elmin inkişafı öz qanunlarına və bu formalaşmaya xas olan tarixi şərtlərə əsaslanır. Eyni zamanda hər bir formada ümumi iqtisadi qanunlar fəaliyyət göstərir və elmin inkişafına təsir göstərir.

Bu elm anlayışına əsaslanaraq maliyyə nəzarəti, genişlənməş təkrrar istehsalda tənzimlənməsi üçün istehsal qüvvələri və istehsal münasibətlərinin inkişafındakı mənfi hadisələri aradan qaldırmağa yönəlməş dinamik iqtisadi biliklər sistemidir.

Maliyyə nəzarəti, hər hansı bir iqtisadi elm kimi, cəmiyyət üçün zəruri olan məhsulun genişləndirilməş təkrrar istehsal problemlərini araşdırır, buna görə də yalnız iqtisadi qanunların və kateqoriyaların keyfiyyət tərifləri ilə məhdudlaşa bilməz, həm də onların kəmiyyət əlaqələrini öyrənir (Xankişiyev, 2012).

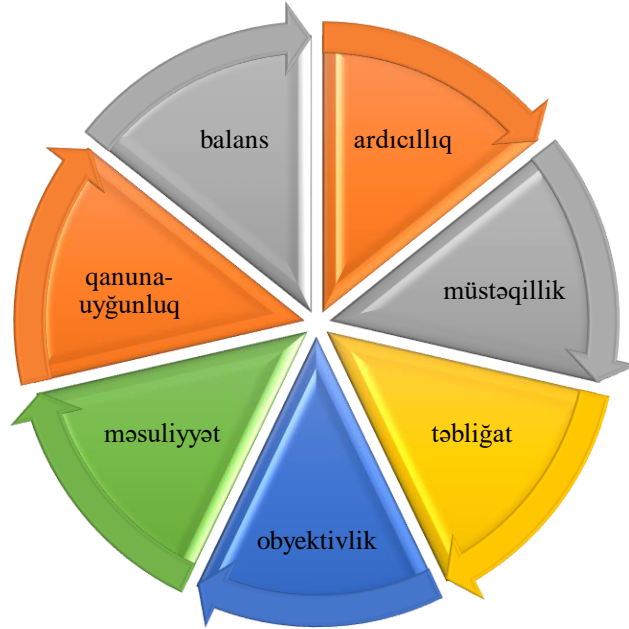
Baxılan konsepsiya necə şərh olunsa və əlavə olunsa da, illər keçdikcə maliyyə nəzarəti sistemi getdikcə daha nizamlı bir xarakter aldı: (Данилевский, 2000).

- Əsas müddəalar normativ sənədlərdə təsbit edilirdi;
- Maliyyə vəsaitinin məqsədli xərclənməsinin təhlili ilə yanaşı, dövlət vəsaitlərinin və mülkiyyətinin səmərəli istifadəsi ilə də bilavasitə nəzarət edilməli olan hakimiyyət orqanları arasında funksional vəzifələrin dəqiq bölüşdürülməsi ortaya çıxırdı;

- Dövlətin büdcə sisteminin vahid prinsiplərinin təşəkkülü baş verirdi;
- Dövlət maliyyə hesabatlarının müəyyən formalarının işlənilib hazırlanması.

Beləliklə, ölkədə indiyə qədər maliyyə nəzarəti sistemi geniş inkişaf etmiş və iqtisadi proseslərin gedişinin müəyyən qanunauyğunluqlarını yaratmışdır.

Şəkil 1: Maliyyə nəzarəti nəzəriyyəsinin prinsipləri

Mənbə: Берлин С.И. 2015: с.256.

Nəzarətin birbaşa məqsədi dövlətin maliyyə -iqtisadi funksiyalarını yerinə yetirərkən, ölkənin sabit iqtisadi inkişafını təmin edərkən özünü göstərir. Dövlət pul vəsaitlərinin istifadəsini optimallaşdırmaq üçün əsas vasitə olaraq, büdcə siyasətini istiqamətləndirir və istiqamətləndirir, müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qanuniliyini təmin edir, həmçinin iqtisadi maraqlarını qoruyur (Voropai, 2015).

Öz növbəsində, dövlət büdcə siyasəti ona həvalə edilmiş sosial-iqtisadi, sosial, elmi-texniki və digər oxşar funksiyaları yerinə yetirmək üçün bütün tədbirlər kompleksidir. Büdcə siyasəti mexanizmi dövlət maliyyə idarəçiliyinin sabit və şəffaf sisteminin formalaşdırılmasına yönəlmiş müəyyən məqsəd və vəzifələri əhatə edir. Fərdi sahələrin səmərəliliyinin təhlili bu siyasətin daha da həyata keçirilməsi üçün bir növ meyar və dövlətin maliyyə potensialının göstəricisinə çevrilir.

Maliyyə nəzarəti büdcə təşkilatlarının fəaliyyətində mühüm rol oynayır, çünki onların hər biri büdcə vəsaitlərinin istifadəsinə nəzarət etmək üçün sistemli şəkildə yoxlanılır (Mirtəlov, 2015).

Nəzarət və mühasibat orqanlarının məqsədi, maliyyə hesabatlarının yoxlanılması və səlahiyyətli orqanlara ölkənin büdcə sahəsindəki işlərin vəziyyəti haqqında etibarlı və müstəqil məlumatların verilməsi baxımından onlara verilən funksiyaları həyata keçirməkdir.

Bu orqanların vəzifəli şəxsləri büdcənin icrasına nəzarət, aşkar edilmiş pozuntuların aradan qaldırılması üçün qabaqlayıcı tədbirlərin hazırlanması, büdcə ayırmalarından istifadənin səmərəliliyi və məqsəduyğunluğu faktlarının təhlili və sonrakı qiymətləndirilməsinin aparılması, xərclərin əsaslandırılma dərəcəsinin müəyyən edilməsi, daxilolmaların monitorinqi və pul köçürmələri və s. (Xankişiyev, 2012).

Yoxlama uyğunluğu - Ticarət və istehlak kooperasiyasında tətbiq olunan ən effektiv tədqiqat metodlarından biridir. Pərakəndə ticarət şəbəkəsindəki mallar, zərgərlik, komisyon və antikvar mağazalardan başqa, yalnız dəyər ifadəsində nəzərə alınır, buna görə də bu sistem nəzarətçidən mal-maddi dəyərlərin hərəkətinin dərin təhlilini tələb edir ki, bu da onların hər bir ad üzrə müəyyən müddət ərzində hərəkətini təkrar istehsal edən mədaxil və məxaric sənədlərin kontrolü ilə, çeşidli və qiymətlərlə uyğunlaşdırılmasına nail ola bilər (Горегляд, 2002).

Maliyyə nəzarətinin faktiki metodları inventarlaşdırma, keyfiyyətinin ilkin sənədlərində qeyd olunan dəyərlərin faktiki mövcudluğunun yoxlanılması, nəzarət ölçməsidir. İntentarizasiya mühasibat uçotunun elementlərindən biridir. Eyni zamanda, inventar əmlakın vəziyyətinə və mövcudluğuna faktiki nəzarət metodudur. İntentarizasiya - nəzarət obyektlərinin təbiətdəki mövcudluğunun faktiki yoxlanılmasıdır. Maliyyə nəzarətində inventar, malların, materialların və vəsaitlərin təhlükəsizliyini, habelə təşkilatda hesablaşma və kredit münasibətlərini izləmək üçün əsas metodoloji metod kimi istifadə olunur (Горина, 2014).

İlkin sənədlərdə (fakturalar, sifarişlər, iş aktları) qeyd olunan kəmiyyət və keyfiyyət haqqında məlumatları müqayisə etmək üçün ilkin sənədlərdə qeydə alınan dəyərlərin faktiki mövcudluğunun yoxlanılması, keyfiyyətinin yoxlanılması, faktiki olaraq görülən işin nəzarət ölçüləri aparılır. Bu faktiki nəzarət metodları, adətən, hesabat sənədlərinə uyğun olaraq tamamlanmış tikinti -quraşdırma işlərinin və onların həcminin yoxlanılması prosesində istifadə olunur.

Maliyyə qanunvericiliyinə riayət edilməsini tələb edən dövlət maliyyə nəzarəti orqanları sistemli olaraq büdcə təşkilatlarının yoxlamalarını həyata keçirirlər və bu zaman müəyyən qanun pozuntularını aşkar edirlər. Əlavə olaraq, xüsusən özəlləşdirmə və milliləşdirmə proseslərində maliyyə vəsaiti xərcləmənin səmərəliliyinin səviyyəsini, habelə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin istifadəsini qiymətləndirmək səlahiyyətini həyata keçirirlər və üstünlüklər verilir. Büdcə qanunvericiliyinin aşkar edilmiş bütün pozuntuları xüsusi qruplara bölünə bilər və əsas (tipik) pozuntular müəyyən edilə bilər: (Брайчева, 2014).

Maliyyə nəzarəti metodları sistemi, hesabat, mühasibat, tənzimləyici və digər məlumatların istifadəsinə əsaslanaraq təşkilatın həyata keçirdiyi əməliyyatların və proseslərin etibarlılığını, qanunauyğunluğunu, iqtisadi səmərəliliyini və

məqsədəuyğunluğunu kompleks surətdə əlaqəli şəkildə öyrənməkdir (Вечканов, 2008).

Buna əsaslanaraq maliyyə nəzarəti metodu, məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə edilən bir texnika sistemi kimi başa düşülməlidir. Maliyyə nəzarət üsullarını üç qrupa bölmək olar: (Горегляд, 2002).

- obyektlərin öyrənilməsi üçün ümumi elmi metodoloji metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, bənzətmə, modelləşdirmə, abstraksiya);

- xüsusi (empirik) metodoloji metodlar (inventarlaşdırma, işin nəzarət ölçüləri, rəsmi araşdırma, təcrübə, formal və hesab yoxlamaları, sayğac yoxlaması, geri sayma metodu, məntiqi yoxlama);

- əlaqəli elmlərin xüsusi iqtisadi metodları (iqtisadi analiz, iqtisadi və riyazi metodlar, ehtimal nəzəriyyəsi metodları və statistik hesablamalar).

Sənədli nəzarət metodları - nəzarət olunan subyektin fəaliyyəti haqqında informasiya əldə etmək üçün dolaylı mənbələr vasitəsilə öyrənilən metodlardır. Sənədli metodlar aşağıdakılardır: sənədlərin formal yoxlanılması, sənədlərin arifmetik yoxlanılması, sənədlərin normativ yoxlanılması, qarşılıqlı yoxlama, qarşılıqlı əlaqəli sənədlərin yoxlanılması (müqayisə edilmiş), nəzarət tərtibatı.

Formal yoxlama-tələb olunan (göstəricilərin) doldurulmasının düzgünlüyünü və mövcudluğunu müəyyən edən metod kimi müəyyən edilir. Bu zaman sənədə vizual baxış keçirilir (sənədin adı, tarixi, imzası var) və sənədlərin tərtib edilməsi və tərtib edilməsi qaydalarına riayət olunması yoxlanılır. Beləliklə, sənədlərin yoxlanılması zamanı submandiya, altlıqlar, aşınma və rəqəmsal və kəmiyyət göstəricilərində digər dəyişikliklərin izləri aşkar edilir (Брайчева, 2014).

Bazara keçiddə maliyyə nəzarətinin rolu dəfələrlə artır. Buna görə də, ictimai təkrar istehsalın bütün sahələrində baş verir və maliyyə nəticələrinin başa düşülməsi mərhələsi də daxil olmaqla, vəsaitlərin hərəkətinin bütün prosesini müşayiət edir. Məqsəd, dövlətin maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsini təşviq etmək, iqtisadiyyatın bütün sahələrində və sektorlarında maliyyə resurslarının formalaşması və səmərəli istifadəsini təmin etməkdir. Bu zaman bazara keçiddə maliyyə nəzarətinin rolu dəfələrlə artır (Ханкишиев, 2012).

Beləliklə, maliyyə nəzarəti bir tərəfdən maliyyə idarəçiliyinin son mərhələlərindən biridir, digər tərəfdən də effektiv idarəetmənin zəruri şərtidir. Maliyyə nəzarəti anlayışının mürəkkəbliyi maliyyə kateqoriyasının mürəkkəbliyi ilə əlaqədardır. Maliyyə, hər hansı bir sosial fəaliyyət sahəsinin əsasını təşkil etdiyi kimi, eyni zamanda maddi səmərəliliyini də əks etdirir, buna görə də

maliyyə nəzarəti formalaşma mərhələsindən başlayaraq, həqiqətən də maliyyə resurslarının bütün hərəkət prosesini göstərən bir litmus testinə bənzəyir.

Deyə bilərik ki, maliyyə nəzarəti iqtisadi mənada - təşkilatın konkret forma və metodlarından istifadə edərək təsərrüfat subyektlərinin və idarəetmənin maliyyə və əlaqədar məsələlərini yoxlamaq üçün edilən hərəkətlər və əməliyyatlar toplusudur (Mirtəlov, 2015).

Maliyyə nəzarətini həyata keçirmək üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərlə təchiz olunmuş xüsusi nəzarət orqanları yaradılır. Onların hüquqları, vəzifələri və məsuliyyətləri qanunvericilik qaydasında da ciddi şəkildə tənzimlənir.

Dəyər kateqoriyalarının istifadəsi ilə əlaqəli xüsusi bir nəzarət sahəsi olaraq maliyyə nəzarəti ayrı bir əhatə dairəsinə və müvafiq diqqət mərkəzinə malikdir. Maliyyə nəzarətinin obyektı, iqtisadiyyatın bütün səviyyələrində və hissələrində maliyyə mənbələri, o cümlədən vəsait şəklində formalaşması və istifadəsindəki pul, paylama prosesləridir.

Maliyyə nəzarəti müəssisələrin, təşkilatların, qurumların, habelə dövlət, maliyyə və bank strukturlarının maliyyə intizamının həyata keçirilməsi ilə bağlı məsuliyyəti ilə sıx bağlıdır. Bu məsuliyyət maliyyə intizamını pozanlara təsir etmək üçün həm inzibati, həm də iqtisadi (maddi) tədbirlərdə əks oluna bilər. İqtisadi təsir tədbirləri konkret olaraq istehsal səmərəliliyinin artırılmasına, onun intensivləşməsinə, ətraf mühitin bərpasına və s (Болшаков, 2015).

İqtisadiyyatda bazar münasibətlərinə keçidin müasir şəraitində maliyyə nəzarəti ictimai və özəl istehsalın inkişafına yönəlib, dövlət və qeyri-hökumət orqanları, yerli hökumətlər, müəssisələr, qurumlar, təşkilatlar vasitəsilə təcəssüm olunan istehsal və qeyri-istehsal sahələrini əhatə edir.

Dövlətin daxili və xarici siyasətini səmərəli şəkildə həyata keçirə bilməsi, habelə sosial-iqtisadi proqramların həyata keçirilməsini təmin etməsi üçün maliyyə qaynaqlarının qanuni formalaşması və istifadəsi üzərində lazımi nəzarəti həyata keçirməlidir. Həm milli miqyasda, həm də tək bir müəssisə miqyasında bütün maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə aydın nəzarətə ehtiyac vardır.

Dövlət vergi siyasəti, kredit münasibətlərinin və maliyyə bazarının tənzimlənməsi ilə maliyyə münasibətləri sahəsinə təsir göstərir. Formal olaraq maliyyə göstəriciləri maliyyə nəzarətinin obyektidir, lakin maliyyə resurslarının formalaşması, bölüşdürülməsi, yenidən bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesini tənzimlədiyi üçün əslində bütün istehsal və iqtisadi fəaliyyət prosesi maliyyə nəzarətinin obyektinə çevrilir. Bu idarəetmə sistemində nəzarətin böyük rolunu müəyyənləşdirir. Bütün səviyyələrdə səmərəli, sistemli şəkildə təşkil edilmiş

nəzarətin qurulması ölkənin uğurlu sosial-iqtisadi inkişafının vacib amilidir. (Mirtəlov, 2015).

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi münasibətlərin müxtəlifliyinə əsaslanan "iqtisadi nəzarət" anlayışı qəti şəkildə müəyyən edilməmişdir, buna görə elm adamları hələ də bu mövzuda mübahisə edirlər. Bir növ iqtisadi nəzarət maliyyə nəzarətidir. Maliyyə nəzarəti həm müəssisənin özündə, həm də müəssisəyə münasibətdə dövlət və qeyri-dövlət nəzarət orqanları və əmtəə-pul münasibətləri səbəbindən maliyyə institutlarının köməyi ilə həyata keçirilir. Digər nəzarət növlərindən fərqli olaraq maliyyə nəzarəti xərc nəzarətidir. Buna görə də, ictimai təkrar istehsalın bütün sahələrində baş verir və maliyyə nəticələrinin başa düşülməsi mərhələsi də daxil olmaqla, vəsaitlərin hərəkətinin bütün prosesini müşayiət edir.

Nəticə

Nəticədə bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində təsirli idarəetmə sistemi bütövlükdə iqtisadiyyatın idarə edilməsi prosesinin keyfiyyətə transformasiyası üçün əsas şərtlərdən biridir. Maliyyə nəzarəti, nəzarət sisteminin ən vacib halqalarından biridir. Onun funksional məqsədi dövlətin maliyyə siyasətini uğurla həyata keçirmək, iqtisadiyyatın bütün sahələrində resurslardan səmərəli istifadəni təmin etmək və bazar iqtisadiyyatının səmərəli dövlət tənzimlənməsi üçün şərait yaratmaqdır.

Tədqiqatının nəticələrinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işdə göstərilən metodoloji müddəalardan, tövsiyələrdən və nəticələrdən qeyri-neft sektorunun inkişafında maliyyə nəzarəti tərəfindən büdcə vəsaitlərinin öz praktikasında istifadə olunmasında istifadə oluna bilər. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti, qarşıya qoyulan vəzifələrin aktuallığı və onların həll səviyyəsi, həmçinin verilən tədqiqatdan irəli gələn nəticələrin metodoloji və təşkilati yönümlülüyü ilə müəyyən edilir. Qeyri-neft sektorunun inkişafında maliyyə nəzarəti sisteminin, maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi üçün metodik inkişaf və tövsiyələr böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açıqlama bəyanatı

Müəllif tərəfindən hər hansı potensial marağın toqquşması ilə bağlı məlumat verilməmişdir .

Ədəbiyyat:

- Xankişiyev, B.A. (2012). “Maliyyə nəzarəti”, Bakı, Qanun, 236.
- Mirtəlov, R.Ə. (2015) Dövlət maliyyə nəzarəti və onun təkmilləşdirilməsi mövzusunda dissertasiya işi, Bakı, 256.
- Voropai, A.I. (2015). Low energy in the market environment: an analysis of the requirements and conditions for the development of the Second Fuel and Energy Complex, No. 2, 97-98.
- Берлин, С.И. (2015). Теория финансов: Учебное пособие. «Издательство Приф», 256.
- Благодатин, А., Лозовский Л. и Райзберг, Б. (2014). Финансовый словарь. М., ИНФРА-М, 378.
- Болшаков, С.В. (2015). Финансовая политика и финансовое регулирование экономики переходного периода. Аврореферат на соиск. уч-ст. д.э.н. - М., 24.
- Боровяк, С.Н., Ибрагимова, Н.А., Пархоменко, С.А. и Тимошенко, П.Н. (2014). Аудит эффективности использования бюджетных средств как перспективная форма осуществления государственного финансового контроля, № 6 (45), 105-111.
- Брайчева, Т.В. (2014). Государственные финансы. СПб, Питер, 288.
- Вечканов, Г.С., Вечканова, Г.Р., и Пуляев, В.Т. (2008). Краткая экономическая энциклопедия. “Петрополис” Санкт-Петербург, 508.
- Гайдар, Е. (2007). Аномалии экономического роста. М. 315.
- Горегляд, В.П. (2002). Бюджет как финансовый регулятор экономического развития М, 354.
- Горина, Г.А. (2014). Косвенные налоги и цены: Учебное пособие. М.: ЗАО “Финстатинформ”, 96.
- Данилевский, Ю.А. (2000). Проблемы становления государственного финансового контроля. Бухгалтерский учет № 10, 46.
- Мешалкина, Р.Е. (2003). Теоретические вопросы государственного финансового контроля. Финансы № 12, 17-25.
- <https://www.tedris.maliyye.az/images/books//B%C3%BCdc%C9%99%20Sistemi.pdf>

Əlaqə

E-mail: yverdiyev@bk.ru

Məqaləyə istinad: VERDİYEV Yusif . Maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və təşkili və iqtisadiyyatın idarə edilməsində onun rolu .Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı.Nömrə 24, 2022. Səh:12--23. DOI: 10.30546/2616-4418.24.2022.12

SUMMARY

Essence and organization of financial control and its role in economic management

Yusuf VERDİEV

Azerbaijan State Economic University, Baku, Azerbaijan

The legal support of the financial activities of the state covers many issues. An important aspect of this process is the financial control of the state. Performing a preventive function, it not only contributes to the adoption of optimal decisions in the field of financial management, but is also one of the conditions for the timely correction of tactics and strategies for the financial activities of state bodies. In general, the control functions of the state in the management system have always been one of the most important functions that largely determine the successful implementation of the state's domestic and foreign policy. The creation of an effective system of financial control in our country is considered an objective necessity.

All subjects of the budget process are interested in an effective system of state financial control, since the observance of budgetary discipline makes it possible to ensure the interests of both the state and the citizens of Azerbaijan.

At the present stage of Azerbaijan's development, it is characterized by the strengthening of state power, the increasing role of the state in the system of economic management, and the strengthening of the fight against corruption and crime in the economy. The market economic system, unlike the administrative and economic system, requires not only new methods of state financial control, but also the reform of the existing mechanism of financial control in order to achieve optimal criteria for the formation and execution of the state budget.

Key words: oil, non-oil sector, finance, budget, control mechanism

РЕЗЮМЕ

Сущность и организация финансового контроля и его роль в управлении экономикой

Юсуф ВЕРДИЕВ

*Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
Баку, Азербайджан*

Правовое обеспечение финансовой деятельности государства охватывает множество вопросов. Важным аспектом этого процесса является финансовый контроль государства. Выполняя профилактическую функцию, он не только способствует принятию оптимальных решений в области управления финансами, но и является одним из условий своевременной коррекции тактики и стратегии финансовой деятельности государственных органов. В целом контрольные функции государства в системе управления всегда были одной из важнейших функций, во многом определяющих успешную реализацию государством внутренней и внешней политики. Создание эффективной системы финансового контроля в нашей стране считается объективной необходимостью.

Все субъекты бюджетного процесса заинтересованы в эффективной системе государственного финансового контроля, поскольку соблюдение бюджетной дисциплины позволяет обеспечить интересы как государства, так и граждан Азербайджана. На современном этапе развития Азербайджана он характеризуется усилением государственной власти, повышением роли государства в системе управления экономикой, усилением борьбы с коррупцией и преступлениями в экономике. Рыночная экономическая система, в отличие от административно-хозяйственной системы, требует не только новых методов государственного финансового контроля, но и реформирования существующего механизма финансового контроля для достижения оптимальных критериев формирования и исполнения государственного бюджета.

Ключевые слова: нефть, нефтяной сектор, финансы, бюджет, механизм контроля